

Éles Csaba

A NEMZETI ÖNBECSÜLÉS ÉS A NEMZETI EMLÉKHELYEK

*Filozofikus fölvetések a 19. század első felében
a nemzeti örökséghez és önbecsüléshez való viszonyról*

A II. József halála (1790) és a kiegyezés (1867) közötti, mintegy nyolcvan esztendő a nemzeti önazonosság keresésének és vele a nemzeti önbecsülés kiformalódásának hőskora Magyarországon. Ebből következik a nemzeti múlt és örökség, a nemzeti emlékezet és emlékhelyek – fizikai és szellemi vonatkozásokban egyaránt értendő – gondozásának, ápolásának előtérbe kerülése. E folyamatok erőteljesebb fölgyorsulása és tudatosítása-tudatosodása az 1830-as, s főleg az 1840-es évtizedtől történt meg. Ebben a munkában példászerűen útitársakká váltak az irodalmárok és a politikusok, illetőleg az irodalmár-politikusok.

A nemzeti emlékezetekben látszólag a múlt megbecsülése, valójában a jelen önbecsülése és a jövő lehetősége a tét. Ott rejtőzik benne a tragédia: a jövőbeli perspektívák elhalványulása majd elvesztése a múltbeli értékek „hütlén kezelésével” kezdődik. „A nemzet, ha nem érzi múltját, elveszti jelenét.” Ezt Erdélyi János állította 1856 tavaszán, *A hazai bölcsészet jelene* című tanulmányában.¹ „Nem lehetünk eléggé féltékenyek nemzetiségünkre” – írta Eötvös József. „Mi az egyesnek jelleme, az népnek a nemzetiség, s amely nép ezt elveszté és múltját megtagadta: a jelenben csak megvetést, a jövőtől enyészetet várhat, és nem is érdemel mást.” (*A hazai sportról*, 1857.)²

„A múlt tiszteletén, a jelen munkáságán, a jövőbe vetett hiten nyugszik a társadalom, az állam és az egész emberiség” – figyelmeztetett Gyulai Pál. „Jaj a kornak, mely a múltat bálványimádássá, a jelent tespedéssé aljasítja, valamint annak is, mely csak rontani képes s lelkesülése a jövőért nem egyéb, mint a szenvedély és tehetetlenség rajongása.” (*A kolozsvári Református Főiskola tanévének megnyitásakor*, 1861. szeptember 7.)³

Vörösmartynak az 1840 körül írt, hat emlékeztető gondolatából kettő a múlt – azaz a jövő közvetett – tiszteletével, három a virtuális és tárgyi vonatkozásokban egyaránt értendő történelmi emlékek közösségi jelentőségével, egy pedig a Kölcsey értelmében vett gyarapítás fontosságával foglalkozik. Az *Emléksorok* közül példaként idézünk hármat: „Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék.” „A múltat tiszteld a jelenben s tartsd a jövőnek.” „Gyűjts, takaríts a nemzetnek s tudományának egyenlőn.”⁴

„A hálás népek jótevőiknek emlékoszlopokat emelnek! Vajon mit akarnak ezáltal elérni? – Miért történik ez? Mi azt hisszük, hogy a derék férfiakra való hálás emlékezetten kívül leginkább azért, hogy gyermekeiknek, s a jövő generációknak követésre méltó például szolgáljanak. Minden nemes érzésű ember dicsérni fogja az ily eljárást, s annak megvalósítására mindent el fog követni.”⁵

Széchenyi szavai valamikor 1857 februárja és 1858 decembere között születtek; és először 1859 márciusában nyomtatták ki az *Ein Blick* című kötetében. Tizenöt évvel korábban (1844. február 15-én) jelent meg Gyulai Pál *Cserhalom* című cikke, amely a szűkös magyar gazdasági viszonyok közepette néz szembe a nemzeti emlékhelyek létesítésének és a nemzeti emlékezet aktív éltetésének kérdésével.

„Míg nemzetünk szegény, én nem vagyok barátja a költséges szobroknak: állítsunk hát élő szobrokat. Történelmi emlékü téreinken tartsunk ünnepeket az érdekességért, mennél távolabb előkerülöket, hol dal, beszédek lelkesítsék az öszvegyült utódokat; állítsunk jótékony intézetet helyén, vagy ha nem oly érdekes, legalább egy egyszerű sírkövet vagy kápolnát, hová lehessen eltenni az azt érdeklő emlékmaradványokat, s hol az utód lelkesülten

imádkozhassék nemzetéért. És ha majd gazdagok leszünk, lesz nemzeti művészetünk, s nem kénytelenítettünk Mátyást római császárnak faragni, akkor állítsunk pompás szobrokat, melyek méltók legyenek a nemzethez.”⁶

Mennyire becsüli önmagát, mennyire becsüli és értékeli a múltját, a jelenét és a jövőjét az a nép, az a nemzet, amely egyrészt elenyészni hagyta-hagyja régi építményeit – másrészt nem emelt-emel (kellő számban, a sürgető szükségleteknek megfelelően) újabb és újabb konstrukciókat, monumentumokat? A népben és nemzetben érző-gondolkozó költőknek fáj a legjobban – helyesebben fájdalmukat ők fogalmazzák meg mindannyiunk nevében a legszebben és legszabatosabban – mindaz, ami annyira hiányzik: egyrészt ami létezett, másrészt aminek léteznie kellene. A „léteznie kellene” haragos fájdalmára az egyik legerőteljesebb példa Vörösmarty Mihály *Országháza* című, 1846. augusztus 30-án befejezett, költői „kiáltványa”.

A nemzeti emlékezet kétkezi és szellemi gondozást egyaránt némán kérő helyszíneinek egyik nagy csoportja a hadtörténettel kapcsolatos. Ezen belül különösen erős vonzerővel bírnak a várromok, amelyekhez költőink kellő érzékenységgel közeledtek is. (Ne feledjük, hogy a reformkor egyfelől ugyan a neoklasszicizmus, másfelől – egyre erőteljesebben és egészen a kiegyezés körüli évekig – a romantikus művészet kora.)

A várromok vagy többé-kevésbé romos várak több költőnkét még számosabb versre ihlették. Ezen költemények közös lényegi jellemzője a dicsőséges múlt és a lehangoló jelenkor, az elhúzódo mulasztások és a sürgető tennivalók, a nemzeti szendergés és fölébredés szembeállítás. Ebben a szellemben szemlélte Kölcsey *Huszt* és *Munkács* (1831), Vörösmarty *Szigetvár* (1822) és *Fehérvár* (1823), *Eger* (1827) és *Visegrad* (1833), valamint Petőfi is *Eger* (1844) és *Munkács* (1847), úti leveleiben Salgó és Fülek várait, helyszíneit. Felvidéki, illetve erdélyi útja során, 1847 júliusának elején érintette Sárospatakot is. „Szent föld. E város volt a magyar forradalmak oroszlánbarlangja. Itt tanyáztak a szabadság oroszlánjai.” A Rákócziak büszke várkastélya „most valami Preczenheimé” (valójában Bretzenheim).⁷

A történelmi emlékhelyek sorába tartoznak a régmúlt idők csatamezői is. Közülük különös irodalomtörténeti hírnévre tett szert pozitív előjellel Cserhalom – és negatív értelemben Mohács. Vörösmarty 1825-ben – tehát a *Zalán futása* megírásának évében – alkotta meg egy énekben a *Cserhalom* című elbeszélő költeményét. Cserhalom mint földrajzi hely az „erős természet” szülötte: „nem kér emlékül oszlopot ércből.” A magyarázat önnön természeti és történelmi büszkesége. „Oszlop vagy magad, oh diadalmak halma, meződdel.” A kezdősorok hangütésére rímel az utolsó: „Cserhalom, a te tetőd diadalmak büszke tetője!”⁸

Vörösmarty Mihály korszakos jelentőségű poémáját Kisfaludy Károly illusztrálta a következő évben. A költő 1847-ben egy kisebb versében ismét visszatért ehhez a történelmi témához. (*Cserhalom* a címe és kiindulópontja Gyulai Pál fentebb idézett cikkének is.) A tízsoros Vörösmarty-vers egy történelmi tanulsággal zárul:

„Nagy diadal volt ez s ha vizsály nem jó vala közbe,
A szent hon kebelén nem terem annyi Mohács.”⁹

Nemzeti sorsproblémáink történelmi oknyomozásában – a 18-19. század fordulójától kezdve – kiemelkedett Mohács előtérbe állítása. Maga Vörösmarty már 1830-ban megírta *Mohács* című versét, amelyre mint korántsem dicstelen vereségre 1847-ben utalt. Az 1820-as évtizedből Kisfaludy Károly elégiája (1824) és Kölcsey Ferenc tricentenáriumi történelmi tanulmánya vagy esszéje (1826) emelkedik ki. „Bizony, bizony – írta Kölcsey 1832. március 14-én Bártfay Lászlónak – mondom neked: a mohácsi nap után következő gyalázatos és forgandó élet nyomai mai napig látszanak rajtunk.” Ezután rá is térhetnénk a *nemzeti önismeret* problémájának részletes tárgyalására.¹⁰

A nemzet önmagához – mindenekelőtt a múltjához – való viszonyának kiindulópontja a teljes önfelfogadás. Valahogy abban az értelemben, ahogyan azt Kossuth Lajos a *Pesti Hírlap* 1841. február 17-i számában megjelent, *Hivatás* című vezércikkében megpendítette. „Mi szeretjük nemzetünk múltját és soha nem fogjuk azt elfelejteni. Hazánknak mult időkröli képe nagyszerű vonásaiban a magyar előtt mindig szívemelő, még szerencsétlensége árnyékában is igéző, még botlásaiban is érdekes marad.”¹¹

A maradéktalan önfelfogadás teszi csak lehetővé „a múlt bevallását”, a kollektív mentális megtisztulást, a múlttal való kritikusan mérlegelő, elemzően értékelő szembenézést. Az őszinte össznemzeti számvetés egyik eredményeként a nemzet sohasem önmagát, hanem bűneit és hibáit, gyarlóságait és fogyatékoságait veti meg és veti el, javítja és egyensúlyozza ki. A másik eredmény a valóban méltó nemzeti önbecsülés, az egészséges közösségi önérték, az erős nemzeti öntudat, amelynek évszázadokban mérhető, értékálló „aranyfedezetét” igazi erényeink és érdemeink adják.

A nemzeti emlékezet helyszíneinek másik nagy csoportjába a kulturális emlékhelyek tartoznak. Ide mindazok a házak (kúriák, kastélyok) sorolandók, ahol költőink és képzőművészeink, tudósaink és komponistáink megszülettek és meghaltak, éltek és alkottak; továbbá a temetők, ahol testi maradványaik porladnak. Kulturális emlékhelyeink kultusza és láncolata az 1867-es kiegyezést követően fejlődött ki igazából, majd a 20. században vett még erőteljesebb lendületet. A reformkorban inkább csak ezen nemzeti kötelezettség tudatosodása kezdődött meg, s éppen Kazinczy Ferenc kapcsán.

E nemzeti feladatra történő figyelemfölvívás minden bizonnyal Erdélyi János úttörő érdeme: nemcsak konkrétan, hanem valószínűleg általában is. „Sírjának a kevésbé járt vidéken is vannak látogatói. A kövön mindig látni néhány nevet, emlékmondatot, avagy dicsőítést az utolsó hónapokból, miket még le nem törölhetett az idő” – írta 1842. január 29-én megjelent cikkében. „Vajha Kazinczynak, a mostani nagy reményű kor megindítójának, a nemzetiség első bajnokának a nemzet kezétől emeltetnék érdemoszlop, hogy tanulnának lemondani, s a tett útjára tisztán lépni ki az önség korlátaiból, emlékezeténél!” (*Látogatás Kazinczy sírjánál*)¹² Az emlékoszlopot végül özvegye, Török Sophie állíttatta, a nemzet pedig jóval később, egy Ybl Miklós által tervezett mauzóleumot emeltetett 1873-ban.

Petőfi a *Széphalmon* című költeményében (1847. július 11.) konkrétan Kazinczy okán ostromozta ironikusan a nemzetet az előremozdítói és értékteremtői iránti hálátlansága (nemtörődömsége vagy feledékenysége, egyremegy) miatt. A *magyar nemzet* című versében (1845 január) viszont általában teszi meg ezt: bűnös jellemvonásaként, szégyenletes ismérveként hányva szemére azt. Ugyanis „ősi kincsét a magyar nép” – horribile dictu! – „megveti és elveti”. A versszak szövegösszefüggésébe helyezve még kontrasztosabban és tragikusabban hangzanak ezek a szavak:

„Más hazában híven őrzik
Mindazt, ami nemzeti;
Ősi kincsét a magyar nép
Megveti és elveti,
A magyar magyarnak lenni
Elfeled vagy szégyenel –
És az ily elkorcsult nemzet
Életet nem érdemel...”¹³

A „nemzethalál” a nemzeti amnéziával kezdődik. A nemzeti emlékezetvesztéstől egyenes út vezet a nemzeti létvesztéshez. Garay János (1812) Kölcseynek (1790) és Vörösmartynek (1800) bő egy-két évtizeddel fiatalabb – Eötvösnek (1813) és Erdélyinek (1814) egy-két évvel, Petőfinek (1823) és Gyulainak (1826) bő két évtizeddel idősebb

pályatársaként alkotott: főként a reformkor idején. Mindez most azért érdekes, mert Garay – a fölsoroltak közül hetedik megidéztként – értékes sorokkal járult hozzá a történelmi régmúlt, a nemzeti örökség és önbecsülés, a nemzeti emlékhelyek tiszteletének és gondozásának tudatosításához.

Ha egy nemzet egy adott korban – miként a magyarság is 1830 és 1849 között – ráébred sorsfordító feladatára, akkor erőfeszítéseinek arányában egyre élesebben rajzolódik ki előtte a jövő és a múlt horizontja. Ha a munkás jelen a múlt dicsőségében példát, öntudatot, lelki erőt talál, akkor a jövő reménységében elnyeri fáradozásainak és harcainak jutalmát. Ha a jelennek maga az erős és ágas-bogas fa a metaforája, akkor a két másik és tűnékeny idősíknak a gyökérzet és a rügyezet. Avagy a poéta hasonlatával: a „lelkes” jelen „gyűjt régi fénynél új szövétneket.”

Ez a poéta most például Garay János, aki 1841 és 1847 között arra az elismerést érdemlő művészi feladatra (is) vállalkozott, hogy költői emléket állít az Árpád-ház valamennyi uralkodójának. Első királyainkról szóló, *Az Árpádok* című versciklusa – avagy szavakból formált monumentuma – elé illesztett egy *Vezérhangot* is, amelynek a vége vonatkoztatható tanulmányunk gondolatmenetéhez.

A kilencedik versszak még egy nyugodt kijelentéssel zárul: a múlt képe „leng kegyelet és emlékezet sugára.” A tizedik végén azonban a költő már izgatottan kérdez. „Mid van, mi még hazám! mi lelkesíthet? Mi e kuszált jelenben egyesíthet?” A tizenegyedik versszak egésze pedig a poéta profétikusan átszellemült válasza, figyelmeztető fölszólítása.

„Csak törpe nép felelhet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket;
A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyűjt régi fénynél új szövétneket.
S ha a jelennek halványul sugára:
A régi fény ragyogjon fel honára!”¹⁴

Nyugat-európai útja során, mind a Széchenyivel utazó Wesselényi Miklós 1822-ben, mind a magányosan vándorló Szemere Bertalan 1836-ban természetesen eljutott Párizsba, majd Londonba is. Európai műveltséggel bíró s az egyetemes történelmet is tisztelni tudó férfiak lévén, ugyanilyen természetes, hogy Párizsban mindketten fölkeresték a Père-Lachaise temetőt (Wesselényi még a St. Denis apátsági templomot, Szemere előbb a Panthéont is), Londonban pedig a Westminster-székesegyházat.

Ez az elsőszámú angol nemzeti pantheon (a második a Szent Pál-katedrális), ahol mindkét magyar nemest (Petőfi Pató Páljának példás ellenpólusait!) igen magasztos érzések kerítették hatalmukba. „A Westminster templomban – írja Wesselényi –, ezen nemzeti dicső háládatosság szent helyén, oly sok nagy emberek tisztelt porai közt elfogódva s mégis felemelkedett lelkesedésben éreztem magamat.”¹⁵ Szemere szerint pedig ugyanitt „lehetetlen, hogy a nagy emlékezetek által gerjesztett tisztelet meg ne hajtja a néző térdét.”¹⁶

Aki európaiként magyar, az Európát idehozná; aki magyarként európai, az gondjait is magával viszi külföldre. „Magamtul kérdezem, hol fekszik Hunyadi s alig tudom megmondani” – jut eszébe Szemerének a párizsi Panthéonban. „Mintha nem volna adóságunk a múlt iránt; mintha minden emlék, mit a múltidő derékeinek emelünk, nem hozná meg gyümölcsét a jövőben; mintha üdv volna a múlt elfeledésében némely ábrándozók balga hite szerint; mintha a nemzet, mely múltját eszéből kitörli, nem hasonlítana a fához, melynek gyökerei elvágatnak. ... Kik veték el az általunk szedett gyümölcsnek magvát? Őseink. S boldog nép, mely a múltból örökölt, mit megtarthat s alapul hagyhat s mire tovább építhet. Tíz század végén nagy épületet mi nem találtunk ugyan, de igen egy kemény sziklaalapot, mi nem

mozdul. Szabadságérzés és alkotmányos alap azon két nagy kincs, mit a múlt hagyott nekünk. Míg más népek az utóbbinak hiánya miatt bukdosnak, tanuljuk mi becsülni apáinkat.”¹⁷

A hazai állapotok természetesen nem kerülhettek kedvezőbb megvilágításba a Père-Lachaise temetőben sem. „Egyébiránt bennünk sok hálátlanság van. A hazai történet érdekesebb pillanatait mi művek ábrázolják s kötik elevebben az emlékezethez? Nagy embereink nevét mi tartja föl a történetek hideg betűin kívül? Hol vannak képeik, szobraik, sírjaik? Ki újítja meg a megporhadt márványt? Ki söpri le róla a századok sötét porát? Ki ékesíti föl virággal, szalaggal, zászlókkal? Hol van a nép, mely lelke elmelegedésében, búcsúi csapatokban jár el a nagy hamvakhoz? Ki nem ad egy forintot egy komédiáért inkább, mint Hunyadi koporsója s híres Szigetvár meglátásáért? ... Mely nép történetét s nagy embereit elfeledi elvesz – s vesszen el!!!”¹⁸ Szemere zárszavai már Petőfi idézett versének szenvedélyes haragjára utalnak.

Az a nemzet, amely megbecsüli múltbeli értékeit, a jelen élő és éltető kincseit gyarapítja: ez tehát az egyik tény. A másik, ezzel szoros szimbiózisban lévő tény viszont az, hogy adaptív nyitottságával példát teremt, kapukat tár a kortárs jelen születő-csírázó, növekvő és szárnyait bontogató értékeinek megbecsüléséhez is. Az a nemzet sem becsüli teljesen önmagát ugyanis, amelyik részvét vagy inkább támogató kezek kinyújtása nélkül nézi (vagy észre sem veszi) az élő, a kortárs kultúra alkotóinak életét és munkálkodását, sikereit és kudarcait, segélykiáltásait az otthonért és a műhelyért, a háttérért és az eszközökért, a megmutatkozás lehetőségéért s a közönség megnyeréséért. Nem feledhető végül, hogy a jelen kultúrája a jövő öröksége lesz.

Amikor Kölcsey Ferenc a Magyar Tudós Társaság 1832. szeptember 8-i „közülésén” megtartotta *Emlékezés Kazinczy Ferenc felett* című előadását, a befejezésben nem mulasztott el megtenni egy tanulságos kitérőt. „Epések lesznek talán szavaim; de keserű, kínos emlékezetek támadnak lelkemben. Mert gondolkodom a népről, mely Zrínyit, az író, el tudta feledni; mely Faludit, míg élt, nem ismeré, mely Révairól hallani nem akart; mely Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta; s melynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt. ... Voltak ugyan, tagadni nem fogom, kik öfelé is részvevő keblet nyitottak, s kik életének gondjait egyes jótételekkel enyhítették: de a nemzet nagy írójának jótételek szorúlni nem kellene; s pillantatonként nyújtott vígasztalás hosszú kínokat nem orvosol.”¹⁹

1830. január 31-én megjelent a *Hitel*. Széchenyi a befejezés előtti fejezetben (*Mit kell tenni s min kell kezdeni?*) a legsürgetőbb és legalapvetőbb teendők közé sorolta kortárs kulturális értékeink idejekorán való megbecsülését. Mondván: „iparkodjunk, hogy itt is ne mint Körner Zrínyit, a külföld hozza igazi fényébe, vagy hogy jobban mondjam közünkbe Berzsenyieket, Kisfaludyakat, sat. hogy ne a külföld ismeresse meg velünk Virág munkáit, az Erdélyi Múzeum s Literaturánk egyéb szépeit. Siessünk s vegyük magunk elő azon sok derekast, ami hazánkban rejtve van; s ne tőrjünk, hogy megelőzzön minket az idegen, s azt tapsolja s dicsérje, amit nem is gyanítunk hogy mienk, vagy annak még hátat is fordítunk, s mi magunk tiporjuk otrombán szülteinket”.²⁰

Széchenyi a néhány évvel későbbi, 1835-ben íródott (de csak 1858-ban megjelent) *Hunnia* című, szépen és okosan hazafias könyvében már nem intően-figyelmeztetően, hanem haragosan és vészjelzően fogalmazott. „Azokra mondjunk átkot és kárhozatot, kik az önfeledés szügyenei közé süllyedve szeretik ugyan a Magyarhont, a mennyire nekik élelmet s kincset ad, de kifejlődése, becsülete körül nem hogy legkisebbet is aggódnának, sőt ők gúnyolják azt hátramaradásában leginkább.”²¹ A rossz „hazafiak” olyanok, mint a legrosszabb gyerekek: mindent megkapnak az édesanyjuktól, ám a sok jóért bántással vagy legföljebb „sírva vigadással” fizetnek. Részben ők lesznek azok, akiknek Petőfi is címzi majd 1848. március 13-án a *Nemzeti dal* nevezetes sorait: „Kinek drágább rongy élete, mint a haza

becsülete.” Ha a forradalom és szabadságharc áldozatos és küzdelmes harcot kívánt, akkor a reformkor áldozatos és türelmes alkotómunkát.

Ha az élő magyar költészet nem – vagy csak kevés esetben és korlátozottan – kapta meg a kortársak megbecsülését, számos képviselője többször példát adott erre a pozitív viszonyulásra. A Magyar Nemzeti Múzeum alapítójának, gróf Széchenyi Ferencnek irodalmi apoteózisához költeményekkel járult hozzá Csokonai Vitéz Mihály és Révai Miklós, Berzsenyi Dániel és Czuczor Gergely; valamint prózában Kazinczy Ferenc. A felvilágosodás és a reformkor nagy egyéniségei közül költői-írói tisztelet övezi még mindenekelőtt Festetics Györgyöt és a két Wesselényi Miklóst, Széchenyi Istvánt és Deák Ferencet. Továbbá tanulságos és tetszetős kis kötetet töltenének meg azok a versek, amelyeket költőink – különösen a felvilágosodástól a forradalomig – egymáshoz, egymásról írtak.

Eötvös József 1846-ban egy jelentős – a mi mostani témánk szemszögéből különösen értékes – cikket jelentetett meg a *Pesti Hírlapban A Nemzeti Múzeumról*. Szerzőjéhez méltó ez az írás, hiszen gondolatisága a teóriától a praxisig, a nemzeti önismeret és önbecsülés elvi problémájától a múzeumi tárlók fizikai milyenségéig ível. Megjelent pedig abban az évben, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum megrendezte új épületének első két „premierjét”. Pollack Mihály frissen elkészült építménye először március 19-én „debütált”, majd augusztus 11-én. Tavasszal – Pyrker János László egri érsek képadományának bemutatásával – mint „a nemzeti művelődés díszé”, mint a nemzeti művelődés vagy kultúra reprezentatív színtere. Nyáron pedig – a III. Országos Iparmű Kiállítás Kossuth Lajos fővédnöksége mellett történt megrendezésével – mint a nemzetgazdaság, a hazai ipari civilizáció seregszemléje.

Eötvös arra a meggyőződésre jutott, hogy a korabeli magyar ember (nem számítva most az alsóbb néposztályokhoz tartozókat) sajátosan kettős képet mutat önmagáról. Míg ugyanis magánemberként nagyon is rátarti, addig nemzetalkotó nemesként épphogy csak ébredozget benne a „gavallérosság”. Vagyis ott hiú, ahol mértéktartóbbnak kellene lennie, s nem ott, ahol ki kellene bontakoztatnia azt. Röviden szólva: deficités az *össz nemzeti hiúság* a Duna mindkét partján, Pozsonytól Pestig és tovább. De hogyan is lehetne ott össznemzeti hiúság, ahol a nemzetvé válás folyamata is legfőljebb csak 1825 körül kezdődött meg?

„Furcsán hangzik, de érett megfontolás után nem fogja senki tagadhatni, hogy a magyar mint nemzet nem eléggé hiú. Sújtásos népnek neveznek bennünket, s tán bizonyos tekintetben helyesen; de a sújtást mi önmagunkra rakatjuk, legfeljebb ha cselédeink s a megyék huszárai részesülnek e pazérságban; de a nemzetnek mint nemzetnek külső fénye senkit sem érdekel. S ha talán nincs nemzet, melynek elődei a legnemesb ügyért több vért ontottak volna: nálunk, úgy látszik, a deák „sit eis terra levis” (legyen nekik könnyű a föld, a rómaiaknál szokásos sírfelirat – É. Cs.) nemcsak pusztá kívánat, hanem teljesítésbe is vétetik; legalább nem emlékezem, hogy dicső bajnokaink sírját valahol emlékkövel terheltük volna. Igen, még egyszer mondom, a magyar nemzet – jól értsük egymást, én csak a nemzetről szólok – nem eléggé hiú! Akár országgyűlésünk tanácskozótermeibe, akár fővárosunkba jöjünk, akár az ország határain járjunk végig, hol csak egyetlen egy emléket sem találunk: e meggyőződés fog bennünk támadni. S ez nagy baj, mert e hiány oly nemzetnél, hol a hiúság minden egyénné annyira kifejlődve találtatik, arra látszik mutatni, hogy nemzeti szellemünk még fel nem szólalt, hogy magunkat mint nemzetet érzeni eddig nem tanultuk.”²²

Eötvös a közelmúlt mulasztásait – sőt: „szégyenét” – a közelebbi és távolabbi jövőben remélhető nemzeti fölemelkedés sikere érdekében marasztalja el. Az ebben az összefüggésben már távolabbi múltnak mondott Széchenyi Ferenc, felesége: Festetics Júlia és más adományozók tettei viszont fölmagasztalódnak. „Nem fogok a múlt ellen panaszkodni, még egy szebb jövőnek reménye tölti el lelkemet, de éppen, hogy e jövő szebb legyen, szükség, hogy a múltnak szégyenét el ne takargassuk magunk előtt, s tisztába jöjünk magunkkal; miként eddig a kötelességet, mellyel minden nemzet tartozik közintézeteinek magához méltó fenntartásával, eddig vagy éppen nem, vagy legalább igen hiányosan teljesítettük. – A

Nemzeti Múzeum még mindig inkább első alapítóinak tudományosságát, s honszeretetét, mint a nemzet méltóságát képviseli. Azért, hogy az intézet valóban nemzetivé váljék, a nemzet részéről több áldozat, saját méltóságának melegebb érzete kívántatik, s jaj nekünk, ha erre fölemelkedni nem tudunk.”²³

Eötvös cikkében ezután egy nagy, lendületesen áramló, befejező gondolatmenet következik. Széles látókörű és dialektikus logikájú érvelése sűrítetten példázza a főrendiházi szónokot és a későbbi közoktatásügyi minisztert, a publicistát és a politikust, a szellemdús szenvedélyességet és az érzelmekkel átszótt értelmet. Egy 19. századi értelemben modern nemzetnek csak akkor van becsülete, ha részéről a tudományoknak és a kultúrának, a polgárosodásnak és a közintézményeknek is becsülete van. A nemzet méltósága, a külföldről jövő tisztelet fő motiválója tehát mindezek mindennapos megbecsültsége.

„Van e hazában az embereknek egy bizonyos neme, mely míg a magyar zeneművészet cigányzene s hármastánc által képviseltetik, nemzetiségünket biztosítva hívé, s e tekintetben minden tudományos munkásságot feleslegesnek gondolja; s nincs kedvem vele vitatkozni; de hát nem fekszik-e szívünkön e nemzet becsülete; nem érezzük-e a kötelességet, mellyel minmagunknak tartozunk, s mely abban áll, hogyha egyszer valaminek »nemzeti« címet adtuk, azt egy nemzethez illő fényben s nagyszerűségben tartsuk fel? A Nemzeti Múzeum ügye nemcsak a tudóst érdekli; benne nemzeti becsületünk ügye forog fenn... Ha valahogy idegennel találkozunk e termekben, nem lesz magyar ember – úgy remélem legalább –, ki a külföldinek bámulását észrevéve, el nem pirul; de éppen e pirulás, éppen az, hogy közintézetünk állapota felett megszégyenülve állunk, válik annak megváltoztatására ösztönné; s talán a gyalultatlan deszkák jobban szónokolnak a legsimábbra gyalult deszkáknál.”²⁴

Eötvös végül egy fontos figyelmeztetéssel fejezte be a cikkét: „ne feledkezzünk meg utasításaink készítésekor Nemzeti Múzeumunkról, ha nem is azért, mert múzeum, miután a tanulás a legszebb politikai beszédek tartására szükségesnek nem tartatik – a tudomány nálunk sokak által a fényűzési tárgyak közé számíttatik –, de legalább azért, mert nemzeti, s mert minden nemzet, mely nevével felruházott intézetek s emlékekben önméltóságáról megfeledeznek, soha a külföld tiszteletére nem számolhat.”²⁵

Sok állomást érintve vezetett egy hosszú út, egy sajátos fejlődésfolyamat a Magyar Nemzeti Múzeum történetében „első alapítóinak tudományosságától s honszeretetétől”, gróf Széchényi Ferenc 1802. november 25-én, Bécsben keltezett adománylevelétől a frissen elkészült épületnek azokhoz az ominózus „gyalultatlan deszkáihoz”. Azonban ez már egy másik, egy történeti jellegű tanulmány témája.

Jegyzetek

- ¹ Erdélyi János *válogatott művei*. Szépirodalmi, Bp., 1961. 407. o.
- ² Eötvös József: *Kultúra és nevelés*. Magyar Helikon, Bp., 1976. 167. o.
- ³ Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. Akadémiai, Bp., 1961. 268. o.
- ⁴ *Vörösmarty Mihály összes költeményei*. Szépirodalmi, Bp., 1963. I. kötet, 424. o.
- ⁵ *Gróf Széchényi István gondolatainak gyűjteménye*. Válogatta: Környei Attila. IKVA, Bp., 1991. 41. o.
- ⁶ Lásd: 3. jegyzet, 431. o. – Arany János 1848 novemberében, az *Álom – való* című költeményében, már a kezdődő szabadságharc „zsenge mártírjainak” kérte-remélte azt az emlékoszlopot, amelynél „a késő kor, e hálás tanítvány” összegyűl, s a gyermek az olvasást „az oszlop betűin” kezdi meg. (*Arany János munkái*. Franklin-Társulat, Bp., 1902. I. kötet, 85. o.)
- ⁷ *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Szépirodalmi, Bp., 1960. 361. o.
- ⁸ Lásd: 4. jegyzet, II. kötet, 259. és 281. ok.
- ⁹ Lásd: 4. jegyzet, 588. o.
- ¹⁰ *Kölcsey Ferenc összes művei*. Szépirodalmi, Bp., 1960. III. kötet, 417. o.
- ¹¹ *Kossuth Lajos műveiből*. Franklin-Társulat, Bp., é.n. (1937?) 186. o.
- ¹² Erdélyi János: *Irodalmi, színházi, közéleti íráskorok és beszédek*. Mundus, Bp., 2003. 315. o.
- ¹³ *Petőfi Sándor összes költeményei*. Szépirodalmi, Bp., 1960. I. kötet, 312. o.
- ¹⁴ *Garay János munkái*. Franklin-Társulat, Bp., 1902. 193. o.

-
- ¹⁵ Gróf Széchenyi István – Wesselényi Miklós: *Feleselő naplók. Egy barátság kezdetei*. Helikon, Bp., 1986. 169. o.
- ¹⁶ *Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából*. Helikon, Bp., 1983. 297. o.
- ¹⁷ Ua., 116-117. ok.
- ¹⁸ Ua., 209. o.
- ¹⁹ Lásd: 10. jegyzet, I. kötet, 721. és 722. ok.
- ²⁰ Gróf Széchenyi István: *Hitel*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1979. 170. o.
- ²¹ Gróf Széchenyi István: *Hunnia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1985. 22. o.
- ²² Lásd: 2. jegyzet, 160. o.
- ²³ Lásd: 2. jegyzet, 162. o.
- ²⁴ Lásd: 2. jegyzet, 162-163. ok.
- ²⁵ Lásd: 2. jegyzet, 163. o.